

AZ EURÓPAI HÁBORÚTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

ÍRTA: KÁSZTEL ANDRÁS

A második világháború eddigi két és fél esztendeje alatt igen sok szó esett már a háborúnak a társadalom fejlődésére gyakorolt hatásáról, de a kérdésnek világméretűben való feltevése mindaddig nem volt teljesen indokolt, amíg a katonai küzdelem nem vált általánossá. A Csendes óceánon kirobbant összecsapással és ennek következményeivel ez is megtörtént és ezzel a történelem legnagyobb háborúja jelentékenyen megközelítette fizikai — térbeli — kiterjedésének végső határait.

Igaz ugyan, hogy még most is vannak diplomáciai frontok (gondoljunk csak Délnyugat-Európára, vagy a japán-szovjet viszonyra), amelyek előbb-utóbb háborús arcvonalakká alakulhatnak át, de ezek a várható események nem befolyásolják az általános helyzetet. Gyakorlatilag már most is a kiterjedés végső határai: a csúcspont közelében vagyunk, ami mindenesetre alátámasztja azt a korábbi véleményt, hogy 1941-nek, a keleti és távolkeleti háború évének az általános küzdelem szempontjából döntő jelentősége volt, még akkor is, ha a mérkőzés ebben az esztendőben nem ért véget.

Az európai háborútól ebben az évben eljutottunk tehát a második világháborúig, de a külső keret, a forma megnövekedése itt is csak a tartalom megnövekedését fejezte ki. Ezzel azt akarjuk mondani, hogy az emberiség egyetlen eddigi háborújának sem volt akkora jelentősége, mint a mostaninak. Ezt nem a kortárs érthetően szubjektív szempontja mondatja velünk. Kétségtel-

len ugyan, hogy nekünk, akik ma élünk, az lényeges, ami körülöttünk, tehát velünk történi, azonban ugyanennyire áll az, hogy az áru-gazdálkodás végső szakaszának világméretű objektív is fontosabb minden korábbi háborúnál. Amíg az árucserre csak kisebb gazdasági egységekre terjedt ki, valamilyen termelési rendszer elmúlása, szűkös-képpen korlátozott területen jelentette a vér és vas korszakának bekövetkezését. Ezért volt a római birodalom rabszolgagazdálkodásának elmúlása katalanumi csatákat kiváltó óriási esemény, de a megrázkódtatás térben és időben — mintegy hat évszázadra — eloszlott. A polgári társadalom első hajnalhasadása idején már sűrűsödtek az események: a vallásháborúk kiterjedtek egész Európára, a háborús korszak pedig rövidebbé vált. A nyugateurópai polgári forradalom napoleoni háborús korszaka negyedszázadig tartott, de magához ragadta már a tágabb értelemben vett kontinentet. A küzdelem időtartama állandóan csökkent, terjedelme szakadatlanul növekedett (ez az irányzat érvényesül a 20. század nagy háborúinál is) — de mindezekben az esetekben az árutermelés formáinak megváltozásáról volt csak szó és nem a termelés minőségének átalakulásáról. Most viszont ez áll előtérben és ez az az objektív, tárgyi változás, amely egyenértékű „az emberiség ugrásával a szabadság birodalmába”. A mennyiségnek, a kapitalista árutermelésnek és az ebből fakadó mérkőzés kiterjedésének megnövekedése lehetővé teszi a minőség megváltozását.

lógiai változásról már előbb szölvünk és itt csak annyit akarunk még megjegyezni, hogy a harmadik rend szabadsághagyományai és a negyedik rend új eszméi most, a háború súlya alatt olvadnak össze szintézissé a kontinens népmillióiban. A nemzeti függetlenség és szabadság szociális értékét most érzik át az európai népek.

A világrészek egyenrangúsága felé

Amíg a kontinens gazdasági és ideológiai (tehát politikai) fejlődése nagyjából egyenlő léptekkel halad az új társadalom, a minőségi változás felé, addig Európán kívül, a tengerentúli társadalmakban általában nem haladt ennyire a fejlődés. Ismét Európa — a tágabb értelemben vett kontinens — áll az élen, ami megmutatkozik ott is, a háború minden kiterjedése mellett, hogy ennek földjén találjuk a második világháború főhadiszínterét. Az általánossá vált mérkőzés azonban megteremti lassan annak előfeltételét is, hogy megszülessen a világrészek egyenrangúsága.

Elsősorban Ázsiára gondolunk, tehát arra a területre, ahol az európai, amerikai és távolkeleti kapitalista árutermelés gazdasági pillérei nyugodnak. A félgymarmati vagy gymarmati területek gazdasági fejlődését ugyanis talán még az európai-nál is jobban meggyorsította a háború és ha ez a folyamat tárgyi szempontból még nem is tartott ott, ahol az európai, a viszonylagos előrehaladás sokkal nagyobb. Ez az irányzat már megmutatkozott természetesen a háború előtt is, de az, hogy a nyersanyagokért és piacokért folytatott küzdelem az elzárt Európáról ideterelte az ipari nagyhatalmak figyelmét, messzemenően fokozta az iramot.

Elsősorban Kínáról és Közép-Ázsiáról van szó, ahol a háború előszele, vagy maga a háború valóság-

Megszűnik a kivétel, érvényesül a szabály

A mai háború egyik legérdekesebb jelensége, hogy ugyanúgy, ahogy Európában az eddigi két és fél év alatt vezetés szerepet biztosított a mi kontinensünkön mindenütt jelentkező és ható német nagytőkének, a tengerentúli vidékeken előtérbe állította az amerikai nagykapitalizmus szerepét. Az USA olyan gazdasági terjeszkedésbe kezdett, amelynek erejét és lendületét joggal lehet összehasonlítani az eredeti tőkefelhalmozás három-négyszázéval ezelőtti korszakának dinamikájával. Az alapok és okok természetesen mások, de a következmények is. Az amerikai nagyhatalmi törekvések másodvilágháborúval állunk szemben és emögött az USA gazdasági szekeretének terjedelmében és mélységében való növekedése áll. A háború egyetlen országban sem teremtett annyi új ipari üzemet és gyárat, mint odaát, tehát növelte az ipari termelés szektorát és ugyanakkor talán az abszolút növekedésénél is nagyobb mértékben emelte a nagyipari termelés szerepét. A tőkekoncentráció tehát hallatlan iramban növekedik és ennek megfelelően már a New Deal korszaka idején is megindult az amerikai társadalom rohamos átalakulása. A háború még jobban felkorpácsolta ezt az iramot, aminek egyik, máris látható eredménye az amerikai munkásmozgalom jelentőségének kihangsúlyozódása. Úgy látszik, hogy az USA munkásságának egységét — és modern értelemben vett egységét — is megteremti az a háború, amely valósággal centrifugális erővel hajtja az északamerikai tőkét Angliába, Kanadába, a Közel-Ke-

gal új ipari központokat tárt fel és nomád sorban lévő népeket tett ipari munkásokká. Kína belsejében a tengerpartról úgyszólván csavarongként vagy lúdában odaszállított gyárak kezdtek meg működni és érdemes megtekinteni azt a kimutatást, amely szerint a japán-kínai háború négy és fél éve alatt több vasút épült a megszállt és meg nem szállt területeken, mint a korábbi 20 esztendő folyamán! A legbelsőbb kínai tartományokba vezetnek most el a vassínék, Szenzibe, Észak-Sanziba, Kveicsauba, tehát olyan vidékekre, ahol eddig csak az ókori selyemkaravánok kordéival közlekedtek. Indiában hatalmas tényezővé válik a nehézipar, a Közel-Keleten a háború építi új útvonalakat teremt, mint Burmában és a transziráni vasútvonalra úgyszólván a világ minden részéről szállítják a gördülőanyagot és mozdonyokat, hogy etethessék a háborút. Elkészült a Bagdad-vasút, új autótutak szelik át az arab sivatagokat és ezeken új horizontokat megnyitó emberek árú és termelőeszközök érkeznek.

Valóban, Ázsia esetében arról van szó, hogy ugrásszerűen igyekeznek elérni a korszerű változás előfeltételeihez. Bármilyen óriási is a fejlődés, ez persze nem jelentheti azt, hogy akárcsak megközelíti is a modern ipari társadalmak fejlettségét. Csak hogy a minőségi változásnak nem abszolút feltétele a nyugateurópai értelemben vett iparosodottság. Európában is végzetes hiba volna a mezőgazdasági dolgozó rétegek szerepének lebecsülése, de még inkább az Ázsiában. Példa erre Kína esete is és a mai, különleges európai, illetve az általános ázsiai helyzet ebből a szempontból meglepő azonosságokat mutat. A nemzeti-függetlenségi és a szociális szabadságért folytatott küzdelem most mindkét világrész szobajelölt területén ugyanazon a vágányon halad. Ázsia gymarmati népeinek vitathatatlanul nagyobb utat kell még megtenniük és a jóval jelentékenyebb ellenerőkkel kell megküzdeniük. De a második világháború ezeken a vidékeken minden korábbi eseménynél mélyebben szánt és az 1941. december 7-én általánossá vált háború olyan távlatokat nyit, amelyek korábban úgyszólván elképzelhetetlenek voltak. A Perzsa öböl fölött a Sárgea tengerig — Ázsia felől — újájszültek, hogy megvalósítsa a népek és világrészek egyenrangúságát.

Egyszerű helyzet — bonyolult feladatok

Filmhíradók, képeslapok, riportok és cikkek mutatják be a háborúban közvetlenül részt nem vevő kortárs előtt azt a mérhetetlen rombolást, pusztulást és szenvedést, amit a háború jelent. A fegyverek könyörtelenül és kiméretlenül végzik a maguk munkáját, de ugyanilyen nyers erővel hatnak a társadalom fejlődésére is. Ez nem értékítélet, hanem a tény megállapítása: a háború egyszerre rombol és épít. Keményen kihangsúlyozza a tézist, hogy még határozottabban szembeállítsa vele az antitézist. Városokon és falvakon, gyárakon és földeken gázol keresztül, de ezzel esetleg évszázadok óta megmerevedett vagy csak lassan fejlődő közösségeket kényszeríti a fejlődésre. Másutt meggyorsítja a társadalom fejlődésének ütemét, az eddigi irányzatok még jobban kihangsúlyozódnak, az ellentétes pólusok között még jobban szikrázik a feszültség és az egész rendszer közelebb jut a döntő változáshoz. Miután a kapitalista áruterelés korszakában élünk, a fejlődés meggyorsulása annvit jelent, hogy a nem- vagy csak féligkapitalizált területek belekerülnek az árucserre forgatagába, új utak, vasútak, gyártelepek keletkeznek, amelyek új társadalmi osztályokat és új gondolatokat hívnak életre. Az anyarszágokban pedig növekvő mértékben folynak az iparosodás, a tőkeösszpontosítás, az elmaradott társadalmi formák fölszívódása a világban csak kétpólusú modern kapitalista rendszerbe. A háború gazdasági és politikai síkon dolgozik és mindkét területen egyszerűsíti a helyzetet — ugyanakkor pedig fokozza és bonyolodottabbá teszi a tömegek feladatait.

1941. karácsonyának Európája nemcsak abban különbözik a három év előtti, utolsó békekarácsony kontinensétől, hogy azóta csaknem valamennyi országon keresztülszántott a háború. Túl azon, hogy egyet-

le nakarat érvényesül a kontinens szélein elterülő frontoktól körülzárt Európában: a német vezetőrétegek akarata — a mai Európa csontja velejéig más, mint amely 1939. szeptember elsején lassan és az események jelentőségét fel nem ismerve nekiindult a háborúnak. Az igazi változás nem a felszínén, a hatalmi formák terén jelentkezik, hanem a mélyben. Amint már mondtuk, a külső kép is egyszerűbb, hiszen a kérdések a La Manche csatornától egészen a Dardanelláig és Petsamótól le Malagáig mindenütt tisztázódtak és mindenütt nyilván vannak feltéve. A problémák valóban világszerte és a legérdekesebb az, hogy az európai szárazföldön a változás nemcsak a gazdasági szerkezet és helyzet átalakulásában rejlik. Az ideológiai változás itt azonnal nyomon kísérte az alap eltolódását: Európa népei — amelyek az első világháború végén távolról sem voltak annyira érettek, mint maga a helyzet — ezáltal kitűnő válaszokat adogatnak a felvetett kérdésekre.

Ha a tengerentúli kontinenseket tekintjük, az európai gazdasági szerkezet nem terjedelmében változott, hanem mélységében. Igaz, itt is keletkeztek új iparok és ipartelemek olyan vidékeken, amelyeknek eddig főleg mezőgazdasági jellegük volt. Tehát itt is folytatódott — mint például a lengyel főkörmányszágban és a Balkánon — az ipari tőke terjedése, de általában nem sokkal nagyobb az európai ipari termelés szektora, mint a háború előtt. Annál hatalmasabban előretört viszont a nagyipari termelés és ennek társadalmi következményei általában ismertek. Ez és a tőkekoncentráció növekedése már egyesnek következménye a háborúnak. Hozzávéve ehhez a katonai és nyersanyagháború hatásait, előttünk áll az ellentéteiben egységes mai Európa gazdasági alapja. Az ideo-

letre és Afrikába — ez egészen friss jelenség — Dél-Amerikába, szóval mindenhová, ahol Európa és Távol-Kelet pótlására lehetőség van.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy az összes világrészek között Amerikában áll legkevésbé összhangban a gazdasági és ideológiai fejlődés, aminek — ha a helyzet így maradna — a későbbi, nemcsak amerikai események alakulására igen nagy hatása lehetne. Minden jel arra mutat, hogy az USA mindkét óceánján kirobbant háború amerikai tempóban érvényesíti majd hatását az ottani társadalomra. Még nem is múlt el egy hónapja, hogy a Csendes óceánon is megszólaltak a fegyverek, de szavuk máris rádöbben-tette az amerikaiakat arra, hogy ott is élethalálküzdelem folyik, amely mindenkitől végső erőfeszítést követel meg. A kivételesen magas életszínvonalú USA polgárai számára ez a valószerűleg szintén sokáig tartó háborús szakasz az általános, Európából is jól ismert szabályok érvényesülését jelenti, tehát azt, hogy itt is megszűnik a kivétel és megvalósul a szabály.

Ez a megállapítás két és fél háborús év után, 1941. karácsonyán érvényes végeredményben az egész földkerekségre is és ez jelenti a második világháború leglényegesebb hatását a társadalom fejlődésére. Nem becsüljük le a még mindig ópen maradt vagy csak lassan elmúló akadályokat, de mégis tény, hogy az általános háború megteremti az általános megoldás előfeltételeit. A többi már nem a társadalom tárgyi fejlődésének feladata.